

СУРХОНДАРЁ ФАН ВА ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ
РИВОЖЛАНТИРИШ МАРКАЗИ
ИЛМИЙ ЖУРНАЛИ

Ilm-kelajagimiz ravnaqidir

СУРХОНДАРЁ: ИЛМ ВА ТАФАККУР
SURXONDARYO: ILM VA TAFAKKUR
СУРХАНДАРЬЕ: НАУКА И МЫШЛЕНИЕ
SURHANDARYA: SCIENCE AND
CONTEMPLATION

Ilmiy maqolalar jurnali

N-3 2020

Таъсисчилар;
**Сурхондарё фан ва технологияларни
ривожлантириш маркази.**
Термиз Давлат университети

Ҳар чоракда 1 марта чиқади.

**Jurnal 25-05-2020 yil. №-11-079 raqami
bilan ro'yxatga olingan.**

Ommaviy axborot vositasi davlat
ro'yxatidan o'tkazilganligi to'grisida
GUVONNOMA N-11-079.

My.gov.uz. Yagona interaktiv.
davlat xizmatlari portali.
N 8102-325e-cd96—f50a-53b3-3119-7970

Hujjat yaratilgan sana: 2020-05-25.

Ariza raqami: 19051279.

НАШР ИНДЕКСИ 190-111.

ЖУРНАЛ
«ADAD PLYUS» МЧЖ матбаа
бўлимида чоп этилди.
Тошкент шаҳри, Чилонзор тумани,
Бунёдкор кўчаси 28-уй.

Босишга рухсат этилди: 02.06.2020.
Қоғоз бичими 60x84^{1/8}.
Босма табоғи 14.5.
Офсет босма. Офсет қоғози. Адади 100.
Баҳоси келишилган нарҳда.
Буюртма № 13.

Таъхирият манзили:
Сурхондарё вилояти Термиз шаҳри
“Баркамол авлод” кўчаси 43 уй.
tursunovsafullo12@mail.ru
Тел: 876 22 3 07 66.
+99 891 577 90 50,
+99 894 200 49 55.

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Турсунов Сайпулла Нарзуллаевич
Тарих фанлари доктори, профессор
Термиз давлат университети

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Қобулов Эшболта Атамуродович
тарих фанлари доктори
Термиз давлат университети

Журналнинг илмий котиби:
Пардаев Тошкенбой Ражабович
тарих фанлари номзоди
Термиз давлат университети

ТАҲРИР **ЖАМОАТЧИЛИК**
ҲАЙЪАТИ: **КЕНГАШИ:**

Тошқулов Абдуқодир Раҳмонов Чори
Ашуров Адҳам, Тўраев Баҳодир,
Сатторов Абдусамат, Бўриев Ҳасан,
Аллаков Исмоил, Мирсобиров Мирахмат,
Бакиров Поён, Алланов Қилич,
Тўраев Ҳайит, Тилекулов Гауҳар,
Тўраев Эргаи, Ҳайитов Шодмон,
Норбошева Меҳри, Алиқулов Рустам,
Хуррамов Алишер, Ёдгоров Эшмўмин,
Саидов Илхом, Мирзаев Ибодулло,
Саидов Бахтиёр, Панжиев Нормамат,
Хасанов Абрай, Жабборова Шоира,
Ғоффоров Шокир, Чориев Иргаи,
Муртозаев Бобоназар, Эшов Баҳодир,
Авазов Эргаи, Ҳотамов Очилди,
Худойқулов Абдулла, Тўхтаев Абдуғани,
Қодирова Дилбар, Холиқов Зокир,
Эрдонов Муҳаммади, Умиркулов Бекпўлат,
Раҳмонов Абдумалик. Зокиров Холмат.

МУТАХАССИСЛАР ВА УНИНГ АГРАР СОҶАДАГИ ТАҶЛИЛИ

Термиз давлат университети Жаҳон тарихи кафедраси илмий тадқиқотчиси Ботирова Ҳалима Эшматовна.

Ўзбекистон мустақиллигининг дастлабки йилларида қишлоқ хўжалиги моддий - техник таъминотининг оғирлиги, маблағнинг йўқлиги қатор муаммоларни юзага келтирди. Маҳсулот етказиб берадиган экин майдонлари мелиоратив ҳолатининг ёмонлиги, кўплаб экин майдонларини шўр босиб, ернинг захлаши ҳаддан зиёд кучайганлиги, ариқ-зовурларнинг кўмилиб кетиши туфайли тупроқнинг ҳосилдорлик ҳолати жиддий бузидди. Совет давлати даврида ҳукм сурган пахта якка ҳокимлигидан воз кечиш, экин майдонларининг асосий қисмини донли экинлар экадиган майдонга айлантириш, халқнинг озиқ-овқат маҳсулотига бўлган талаб - эҳтиёжини қондириш муҳим масала бўлиб қолди.

Жаҳонда озиқ-овқат муаммоси ниҳоятда долзарб масала бўлиб бораётган ҳозирги даврда Ўзбекистонда сифатли қишлоқ-хўжалик маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун энг муҳим масала мутахассисларни билим савиясини юқори даражада кўтариши, ерга ва мулкга ҳамда техникани эгаллаш сифат самарадорлигини кўчатириш асосий йўналиш эканлиги таҳлил қилинмоқда. Натижада вишлоқларда кластир асосида шаклланаётган фермер хўжаликларига алоҳида эътибор берилиб, хўжаликларни ўзига мустақил бошқарув ҳуқуқлари берилмоқда. Чунки республикада дон мустақиллигига эришиш, шакар ва бошқа озиқ-овқат маҳсулотлари тайёрлашни тиклаш йўли изчиллик билан амалга ошириш учун пахта экиладиган экин майдонлари 2 миллион гектардан 1,5 миллион гектарга қисқартирилиб, донли экинлар майдони 1,2 миллионга гектарга кенгайтириш асосида кундалик эҳтиёж ҳисобланган озиқ-овқат муаммосини ҳал қилиши муҳим аҳамият касб этмоқда. Ҳаркатлар стратегиясида қайд этилган асосий масалалардан келиб чиқиб Ўзбекистон ҳукумати мамлакатнинг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондириш мақсадида донли экинларга алоҳида эътибор бериб, дон мустақиллигини таъминлаш борасида кескин чоралар кўрди. Донли экин майдонларини кенгайтириш билан бирга, унинг ҳосилдорлигини ошириш борасида бир қатор муҳим ишлар қилинди. Тарихий манбаларга эътибор берилса мамлакатда 1992 йили 52,20 минг гектар майдонга буғдой экилиб, 19,6 центнер ҳосил олинди, суғориладиган экин майдонлари 34,13 минг гектарга етказилиб, ўртача 28,2 центнер ҳосил олинди¹. Бу кўрсаткичларга пахта экиш майдонларини камайтириш ҳамда янги ўзлаштирилган ерларнинг асосий қисмига донли экинларни экиш ҳисобига эришилди.

Аграр мутахассисларнинг ерга ва деҳқончилик хўжалиги муносабатидаги янгича замонавий ўзгаришлар Ўзбекистонни иқтисодий жиҳатдан юксалтиришда, унинг аграр соҳадаги ютуғи ниҳоятда муҳимдир. Бунинг катта аҳамиятга эга

¹ Ўзбекистон тарихи 11-синф учун дарслик. -Т.: «Шарқ» 1998. 210-212 б.

эканлигини Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев қўйидагича таъкидланган эди: «Бугун жамиятимиз шуни англаб олди-ки, ҳаётимизни яхшилаш, аҳоли турмуш даражасини кўтариш, иқтисодиётимизнинг самарадорлигини ошириш, халқимизни боқиш, истиқболимизни режалаш, хуллас, қандай муаммо, қандай масалани кўрмайлик, уларнинг аксарияти биринчи навбатда қишлоқ хўжалигига бориб тақалади. Ҳаммамизни боқадиган, озуқа берадиган соҳа қишлоқ хўжалиги тармоқларидир»¹.

Шу кўрсатмалар асосида аграр мутахассисларнинг ерга ва деҳқончилик хўжалига муносабатидаги янгича замонавий ўзгаришлар қишлоқ хўжалиги ҳозирги босқичда тубдан қайта ижобий ўзгаришларни ўз бошидан кечирмоқда. Деҳқон меҳнатини қадрлаш, унинг меҳнатига ҳаққоний ҳақ тўлаш, совет тузуми даврида йўл қўйилган хато-камчиликларни бартараф этиш, аграр сиёсат соҳасида тўғридан-тўғри бериладиган кўрсатмалардан эҳтиёт бўлиш, хўжаликлар иқтисодий мустақиллигини ўз ихтиёрига бериш долзарб масала бўлди. Совет тузуми даврида чексиз янги ерлар ўзлаштирилиш натижасида катта экин майдонлари вужудга келтирилиб, юзлаб суғориш шохобчалари, ўнлаб сув омборлари қурилсада, деҳқон турмушида ижобий ўзгаришлар бўлмади, қишлоқ хўжалигининг иқтисодий қудратини кўтариш борасида амалий ишлар қилинмади. Ўзбек деҳқони, қишлоқ аҳолиси, аграр соҳа мутахассиси фақатгина мустақиллик туфайли ерга ҳақиқий хўжайин бўлиб қолганлигини Ўзбекистон Республикасининг Президенти Ш.М.Мирзиёев қўйидагича изоҳлади; “Ўзбекистон халқи жонажон ўлкадаги бекиёс бойликнинг абадул – абад ҳақиқий эгаси бўлиб қолди”².

Мустақилликнинг дастлабки йилларида пахта экин майдонларни камайтириш масаласи амалга оширилган бўлса - да, бунинг вазига пахта ҳосилдорлигини ошириш, бу соҳа учун зарур бўлган моддий-техник таъминотни яхшилаш борасидаги ишлар туфайли Ўзбекистон ўзининг иқтисодий қудратини сақлаб қолди. Ўзбекистонда пахтачиликка эътибор йилдан-йилга камайтириб борди, сабаби пахтани экспорт қилишга тааллуқли жаҳон миқёсида катта қийинчиликлар пайдо бўлди. Пахта толласи экспортни камайиши натижада қишлоқ хўжалигида минглаб ишсизларни пайдо бўлишига сабаб бўлди, айниқса бу ҳолат қишлоқларда ўз таъсирини кўрсатди. Пахта экин майдонлари қисқариб, пахта етиштиришни режа асосида камайиши туфайли, қишлоқ хўжалигига таллуқли бошқа экин турларини купайиб боришига имконият яратсада, аграр соҳани ҳал қилувчи омили бўлган агроном мутахассисларга эътибони камайиши натижасида, экинларни навлари, турларини сифат даражаси анча пасайди. Буни Сурхондарё вилоятининг Шўрчи тумани мисолида тарихий таҳлил қилиш мумкин. Тарихий маълумотлар асосланган ҳолда Шўрчи туманида пахта экилган майдон 1991 йилда 10708 гектар, 1995 йилда 8313 гектар, 1998 йилда 8472 гектар, 2000 йилда 7679 гектар, 2002 йилда эса 8276 гектарга камайиб, пахта экин майдонларни бир қисми бошқа экин турларига ажратиб берилди. Шўрчи туманида ингичка толали пахта майдони 1991 йилда 10440 гектарни ташкил этиб, 2010 йиллардан бошлаб ингичка толали пахтани экиш деярли туманда тухтатилди³. Юқорида келтириб ўтилган тархий маълумотларга асосланиб шуни қайд этиш кераки-пахтачиликда ишлаб хизмат қилиб келаётган минглаб кишилар ишсизлар сонига қўшилиб, улар иш ахтариб хўжаликнинг бошқа соҳаларига жойлашдилар.

Қишлоқ хўжалигида мутахассисларни жалб этилиши натижасида мевали

¹ Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 2-баённома, 1-хужжат, 2017 йил, 2 апрел, 3-бет

² Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 9-баённома, 3-хужжат, 2017 йил, 4 май, 5-бет

³ Турсунов С.Эшбоев Қ. Шўрчи тарихидан лавҳалар.Т.; “Fan va texnologiya”. 2014 .(318) 241 бет

боғ-меварларга алоҳида эътибор фақат мустақиллик йилларида ривожлантирилиб, совет даврда йўқотилган боғ-мева навларни ва турларни тиклаш учун янги хўжаликлар ташкил этилди. Натижада мевачилик ва боғдорчилик хўжаликлар учун Шўрчи туманида 1991 йилда 462 гектар, 1995 йилда 460 гектар, 1998 йилда 400 гектар, 2000 йилда 392 гектар, 2002 йилда эса 360 гектар ер майдонлари ажратилиб, ушбу хўжаликларни моддий техник-қуввати оширилиб, қушимча маблағлар ажратилди¹.

Қишлоқ хўжалиги соҳасида мавжуд муаммоалар туфайли экин майдонларнинг ҳосилдорлиги пасайиб, ернинг мелоратив ҳолати ёмонлашиб, давлат режаларни бажарилишга тўқилик қилиниш натижасида давлат режалари барбод бўлди. Бунинг асосий сабаби ушбу соҳа мутахассисларни асосий қисмининг қишлоқ хўжалик тармоқларидан четлаштирилди. Айниқса, Сурхондарё вилоятида қишлоқ хўжалик ходимларга эътибор йўқлиги туфайли белгиланган режалар бажарилмай, иқтисодий аҳвол қишлоқ муҳити йўналишда қийин вазиятларни келтириб чиқарди. Сурхондарё вилоятида 2007 йил Қизирик (83,5 фоиз), Ангор (87,1 фоиз), Термиз (92 фоиз), Жарқўрғон (92,8 фоиз) ва Бандихон (94,2 фоиз) туманларида пахта тайёрлаш бўйича шартнома мажбуриятлари бажарилмасдан қолиб, деҳқонларимизнинг пешона тери тўкиб қилган меҳатига яраша даромад ололмаганини қандай баҳолаш мумкин²? Мамлакат мустақил ривожланишининг бошланғич босқичида, яъни 1991-2000 йилларда асосий эътибор марказлаштирилган маъмурий-буйруқбозлик тизимида барҳам бериш ва бозор иқтисодиёти шаклланиши учун шарт-шароит, авваламбор, конунчилик асосини яратишга қаратилган эди.

Кейинги босқичда «Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида», «Хусусий корхона тўғрисида», «Валютани тартибга солиш тўғрисида», «Ташқи иқтисодий фаолият тўғрисида», «Фермер хўжалиги тўғрисида» ги конунлар, янги тахрирдаги Солиқ кодекси ва иқтисодиётни ислоҳ қилиш бўйича умумий ҳисобда 400 дан зиёд қонун ҳужжатлари қабул қилинди. Бу, нафақат иқтисодиётни янада либераллаштириш ва модернизация қилишга, балки ислохотларнинг изчиллигини кафолатлади.

2008 Мамлакатимизни модернизация қилиш ва янгилашни изчил давом эттириш-давр талаби. 2009 йил 13 февраль. ЎЗ ВМ Мажлисидаги маърузасида: 2008 йилда ялпи ички маҳсулотнинг ўсиш суръатлари 9 фоизни, саноатда 12,7 фоизни, жумладан, истеъмол товарлари ишлаб чиқаришда 17,7фоизни ташкил этди, хизмат кўрсатиш ғажми 21,3 фоизга ўсди. Иқтисодиётнинг бошқа муҳим тармоқлари ҳам барқарор суръатлар билан ривжланди: қурилиш -8,3, транспортда юк ва йўловчи ташиш ҳажми – 10,2 фоиз, савдо соҳаси- 7,2 фоизга ўсди. Қишлоқ хўжалигида 4,5 фоиз ўсишга эришилиб, 3 миллион 410 минг тонна пахта хом ашёси тайёрланди, 6 миллион 330 минг тонна ғалла, шу жумладан, 6 миллион 145 минг тонна буғдой етиштирилди².

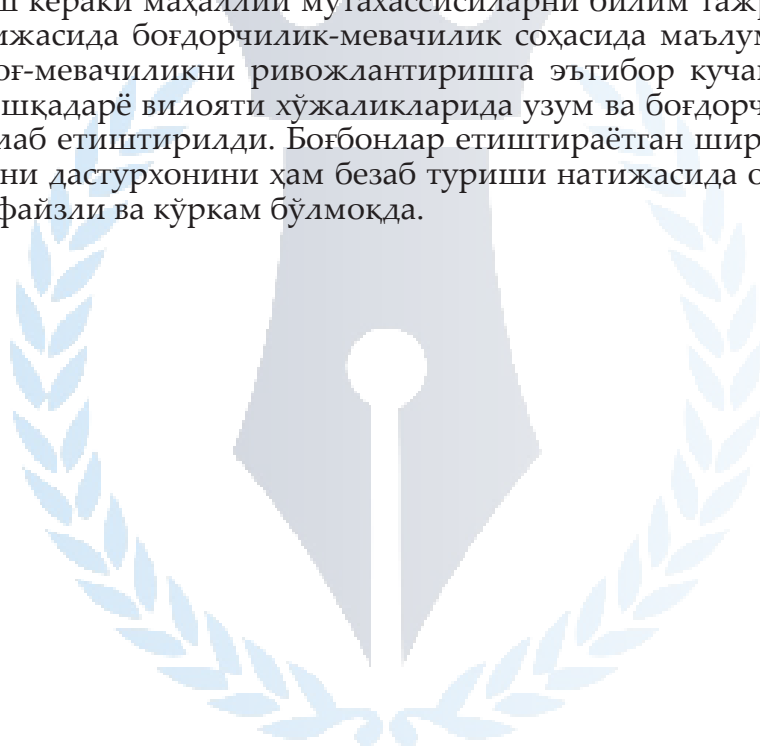
Ўзбекистони мустақиллиги йилларида жанубий ҳудудларда озиқ-овқат маҳсулотларни етиштириш масаласига эътибор қаратилиб, донли маҳсулотларни етиштириш ишлари соҳасидаги камчиликларни бартараф этиш чора-тадбирлари белгиланиб соҳани ривожлантириш учун мутахассисларни моддий ва маънавий жиҳатдан қуллаб қувватлаш чора-тадбирлари қурилди. Чунки, мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб озиқ-овқат масаласидаги аҳолини талаб эҳтиёжларни қондириш борасида қатор давлат дастурлари ишлаб чиқди. Чунки дастлабки йилларда донли экинларни етиштиришда қатор муаммоалар мавжуд бўлиб, бунинг Шўрчи

¹ Турсунов С.Эшбоев Қ. Шўрчи тарихидан лавҳалар.Т.; "Fan va texnologiya". 2014 .(318) 241 бет

² Сурхондарё вилоят ҳокимлиги жорий архиви, 2-баённома, 3-ҳужжат, 2017 йил, 15 май., 11-бет.

тумани мисолда изоҳлаш мумкин. Шу сабабли Шўрчи туманида 1991 йилда 38,9 центнер, 1995 йилда 27,2 центнер, 1998 йилда 58,2 центнер, 2002 йилда 32,7 центнер шоли етиштирилди¹.

Қишлоқ хўжалик соҳасида мутахассисларни билим тажрибаларни ошиши ва жаҳон андозаларига мос аграр бошқарув тизимини шаклланиши туфайли му-стақиллик йилларида аграр тармоқларда катта натижаларга эришилиб, ишлаб чиқариш соҳасида маълум натижалар қўлга киритилди. Аграр соҳа мутахассис-ларни ўз касбига қизиқишини асосий сабаби давлат томонидан амалга оширил-ган ислохотларни амалий натижаси бўлиб, шахсий таморқаларни берилиши, фермер хўжаликларга ажратилган имтиёзлар, моддий маблағларни банк томо-нидан мунтазам ажратилиб берилиш сабаб бўлди. Хулоса қилиб шуни алоҳи-да таъкидлаш кераки маҳаллий мутахассисларни билим тажрибасидан фой-даланиш натижасида боғдорчилик-мевачилик соҳасида маълум силжишларга эришилиб, боғ-мевачиликни ривожлантиришга эътибор кучайтирилди. Сур-хондарё ва Қашқадарё вилояти хўжаликларида узум ва боғдорчилик маҳсулот-лари ҳам кўплаб етиштирилди. Боғбонлар етиштираётган ширин-шакар мева-лар халқимизни дастурхонини ҳам безаб туриши натижасида обод ва фаровон қишлоқлари файзли ва кўркам бўлмоқда.

¹ Турсунов С.Эшбоев Қ. Шўрчи тарихидан лавҳалар.Т.; “Fan va texnologiya”. 2014 .(318) 241 бет.

МУҲДАРИЖА

Турсунов Сайпулла Нарзуллаевич. Жаҳон тарихи кафедраси мудири т.ф.д.профессор. Термиз давлат университети.	Темурийлар ва термиз шаҳри3
Х.Х.Тўраев, Б.А.Холназаров Термиз давлат университети.	Краҳмал сополимерлари асосида сув ва минерал ресурсларни тежовчи Қишлоқ хўжалиги гидрогелларини синтез қилиш8
Ch.S.Saidov-Fizika-matematika fanlari doktori, ilmiy rahbar, M.D.Pardayeva-TerDU 1-bosqich magistranti.	Optik tolalar va ularning aloqa tizimlarida qo'llanilishi16
Dots. Mirzayev A. Q., Sharifi Abdul Fattoh, Qivonchiyeva M. TerDu magistrantlari.	Ishlab chiqarish imkoniyatlari va ulardan foydalanish19
Муқимова Г.Ж.ноорганик ва аналитик кимё кафедраси мудири,к.ф.н.,доцент, Тоштемуров А.2-курс магистр Оролов Т.А. кимё таълим йўналиши 4-курс талабаси.	Карбамиднинг хоссалари, унинг металллар билан координацион бирикмалари23
Саидов И.М. Самарқанд давлат университети тарихишунослик ва манба шунослик кафедраси профессори, т.ф.д. Ҳаитов Ш.А. Бухду Жаҳон тарихи кафедраси профессори, т.ф.д.	Аҳмад Найим (Ўктам) – Германияда ўқиган Бухоролик биринчи иқтисодчи олим25
Ғоффоров Шоқир. Самарқанд Давлат тиббиёт институти Гуманитар ва ижтимоий - иқтисодий фанлар кафедрасида тарих фанлари доктори, профессор, Турсунова Гавхар тадқиқотчи.	Манбаларда Россия империясининг Туркистонда мустамлакачилик сиёсатининг ёритилиши33
Акбаева Зебинисо Жалолитдиновна. Самарқанд давлат университети, Ўзбекистон тарихи кафедраси ассистенти.	Туркистон ўлка мусулмонлар бюросининг минтақадаги ижтимоий-сиёсий жараёнларга таъсири45
Ёқубова Диларам Таджиевна. Термиз давлат университетининг Денов филиали тарих фани ўқитувчиси.	Пахта якка ҳокимлигининг оқибатлари52
Турсунов Анвар Сайпуллаевич. Ўзбекистон Миллий Университети Ўзбекистон тарихи кафедраси илмий тадқиқотчиси.	Термиз шаҳри тарихи хорижлик тадқиқотчилар асарларида55
Туропова Моҳидил Турдиевна. Термиз Давлат университети «Жаҳон тарихи» кафедраси ўқитувчиси.	Россия тасарруфидаги шаҳарлар аҳолисининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати60
Хидиров Холмамат Джўраевич. Термиз давлат университети “Жаҳон тарихи” кафедраси илмий тадқиқотчиси.	Тарихий манбаларда Термиз дарё порти64
Ботинова Ҳалима Эшмаматовна. Термиз давлат университети Жаҳон тарихи кафедраси илмий тадқиқотчиси.	Мутахассислар ва унинг аграр соҳадаги таҳлили70